

A mordvinföldi párhuzamos helynévadásról

MATICSÁK Sándor

1. „Vegyes nemzetiségű vidékeken gyakori jelenség, hogy a falvak egy részének két vagy több neve van, s e nevek a lakosság nyelvében értelmileg megfelelnek egymásnak...” – írja Kniezsa István a párhuzamos helynévadással foglalkozó alapvető tanulmányában (1944: 3). A magyar névtani szakirodalomban e témakörrel viszonylag kevesen foglalkoztak,¹ holott a nevek kölcsönzése és a névrendszerek egymásra hatása számos kérdést rejt(het) magában. A határontúli magyarlakta vidékeken egymás mellett élnek a települések és településrészek magyar és nem magyar (szlovák, ukrán, román, szerb, horvát, német) nevei. Névtani szempontból ugyanilyen helyzetben van a Középső-Volga-vidék is: a finnugor (mordvin, cseremis) és törökségi (csuvas, tatár) lakosságra rátelepedő orosz népesség nyelvi fölényével párhuzamosan a vidék névhálózatát is átalakította, igyekezve azt a saját képére formálni. Ennek következményeként e területen (is) egyfajta „toponimikai többnyelvűség” jött létre. A magyar–szlovák és a mordvin–orosz névrendszer-együttélés tágabban szemlélve a finnugor és az szláv névtani rendszerek együttéléseként értelmezhető.

¹ Pl. Gerstner Károly: *Magyar–német kettős földrajzi nevek Komárom megyében*. In: MNyTK 160 (1981): 181–183; Inczefi Géza: *Adatok a párhuzamos helynévadáshoz*. In: Nyr. 82 (1958): 107–110; Janitsek Jenő: *A párhuzamos helynévadás Tiszaveresmart névrendszerében*. In: NyIrK 36/1 (1992): 81–84; Kálmán Béla: *Párhuzamos helységnevek*. In: MNyTK 183 (1989): 120–123; Kaszás József: *Párhuzamos és többszörös névadás Alsólendva és környéke földrajzi neveiben*. In: Hungarológiai Közlemények 6 (1974): 17–23; Reuter Camillo: *A párhuzamos helynévadás és a Temesköz történeti hely(ség)névanyaga*. In: MNyTK 183 (1989): 159–162; Szabó T. Ádám: *Magyar–román–német párhuzamos helynévadás: Brassó – Braşov – Kronstadt*. In: NÉ 11 (1986): 54–57; Uő: *Magyar–román–német párhuzamos helynévadás: Kolozsvár ~ Cluj Napoca ~ Klausenburg*. In: NÉ 9 (1984): 7–11; Vörös Ottó: *A helynévadás gyakorlata a magyar–német–délszláv nyelvhatáron*. In: *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján*. Bp.–Wien 1989/1: 438–441.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a magyar–szlovák (román stb.), illetőleg az orosz–mordvin (csuvas stb.) névátadás és névátvétel során nemcsak az egyes nevek többé-kevésbé önkényes, véletlenszerű átvételéről van szó, hanem ezek a nevek beilleszkednek az átvevő-átalakító nyelv névtani rendszerébe, s így jelentős szerkezeti változásokon mennek/mehetnek keresztül (ami sok esetben természetesen hangtani változásokkal is jár).

Ezt a jelenséget a *személynév + falva* „tipikusan finnugor” szerkezet szlovák, ill. orosz megfelelőivel szemléltetem:

a) Magyar–szlovák helynévpárok: *Ábrahámfalva* ~ *Ábrahámová*, *Ádámfalva* ~ *Adamovce*, *Andrásfalva* ~ *Ondrášová*, *Arnótfalva* ~ *Arnutovce*, *Bálintfalva* ~ *Valentová*, *Bánfalva* ~ *Bánová*, *Benefalva* ~ *Benice*, *Betefalva* ~ *Bijacovce*, *Biterfalva* ~ *Bitarová*, *Bodófalva* ~ *Bodovice*, *Borcfalva* ~ *Borcová*, *Draskfalva* ~ *Dražkovce*, *Farkasfalva* ~ *Farkašovce*, *Gyánfalva* ~ *D’ánová*, *Gyulafalva* ~ *Dulice*, *Hencfalva* ~ *Hincovce*, *Ivánkafalva* ~ *Ivančiná*, *Márkfalva* ~ *Marček*, *Mátéfalva* ~ *Matejovce*, *Mecsedelfalva* ~ *Mečedelovce*, *Miksfalva* ~ *Mikšová*, *Pongrácfalva* ~ *Pongrácfalva*, *Szőkefalva* ~ *Savčina*, *Tonkaháza* ~ *Tomčany*, *Vahotfalva* ~ *Vahotovice*, *Vitkfalva* ~ *Vitkovce* (Kniezsa 1944: 8, 12, 17).

b) Mordvin–orosz helynévpárok (md. *vele* ‘falv’): *Alka vele* ~ *Alkino*, *Armej vele* ~ *Armejevka*, *Boraž vele* ~ *Baraševo*, *Cibaj vele* ~ *(Pol’skoje) Cibajevo*, *Kal’aj vele* ~ *Kal’ajevo*, *Kapazele* ~ *Kapasovo*, *Kobele* ~ *Kabajevo*, *Kočkur vele* ~ *Kočkurovo*, *Kolaž vele* ~ *Kalaševo*, *Kučän vele* ~ *Kučeňajevo*, *Kuraj vele* ~ *Kurajevo*, *Muraj vele* ~ *(Novaja) Muravjovka*, *Norad vele* ~ *Narovatovo*, *Nosak vele* ~ *Nosakino*, *Od Draka vele* ~ *(Novoje) Drakino*, *Otažele* ~ *Ataševo*, *Pardele* ~ *Paradejevo*, *Poju vele* ~ *Pajevo*, *Polaj vele* ~ *Palajevka*, *Povod’ele* ~ *Povod’imovo*, *Sudož vele* ~ *Sudoševo*, *Surod’ele* ~ *Surod’evka*, *Tustat vele* ~ *Tustatovo* (Maticsák 1996: 258).

2. A finnugor névtani rétegek orosz átvételével foglalkozó kutatók számos rendszerezési kísérletet vázoltak. Az orosz–finn toponimikai rendszereket vizsgálva Vasmer öt csoportot különít el: teljes átvétel, részleges fordítás, a determináns ellipszise, teljes fordítás, a szubsztrátum toponima orosz affixumot kap.

Szerebrennyikov (1959: 40–43) az egymás mellett élő nevekről szólva a változások következő okait emeli ki: fonetikai adaptáció, nyelvjárási eltérések (más nyelvjárásokból átvett toponimák), népetimológia, rendszerkénszer (beilleszkedés az átvevő nyelv rendszerébe), analógia (pl. az oroszra igen jellemző *-ovo/-jevo* végződés elterjedése, vagy a többes számban álló

nevek), egymástól független változatok, fordítások és részfordítások (csak az egyik elemet ültetik át), valamint grammatikai adaptáció.

Turkin (1988: 283–291) zürjén nyelvi anyagon végzett vizsgálatai alapján az adaptációt négy kategóriába sorolja: a) fonetikai adaptáció: a magánhangzók és a mássalhangzók megváltozása; b) morfológiai adaptáció: a finnugor nyelvek „nem-nélkülisége” és az orosz nyelv grammatikai nemei közti ellentmondás feloldásaként a szubsztrátum név az oroszba bekerülve „nemet kap”, illetve az orosz nyelv szabályai szerint részt vesz az affixációs folyamatokban; c) szemantikai adaptáció: népetimológia, teljes tükörfordítás, részleges tükörfordítás (csak a jelzőt fordítják le, a második elemet nem); d) hangsúlyváltozás: a finnugor nyelvek első szótagi hangsúlya és az orosz változó hangsúly közti ellentét.

Agejeva (1989: 93) észak-orosz anyagon végzett szinkrón vizsgálati módszerrel a variánsoknak hat fajtáját különíti el: helyesírási, fonetikai, fonológikus, morfológikus, morfonológikus és lexikai.

A Nyizsnyij Novgorod-i terület anyagát felhasználva Uhmilina (1971: 219–220) a következő csoportokat különíti el: a) lexikai variánsok: teljesen független névpárok; a jelző elhagyása, ill. csak a jelző megmaradása; b) szóképzési variánsok: tövek és képzőelemek szerinti névpárok; c) grammatikai variánsok: nemek és számok szerinti névpárok; d) fonetikai variánsok.

2.1. Ezek a tanulmányok a kiindulópontjukban hiányosak: fő kategóriáknak egyrészt az egy nyelven belüli, ill. a nyelvek közötti érintkezések révén létrejött névpárokat kellene tekinteni, másrészt pedig a nevek közötti kapcsolatok meglétére, ill. hiányára kellene figyelmet fordítani. Ennek alapján a párhuzamos nevek kategorizálását a következőképpen írhatjuk le:

- 1) a nyelvek szerint lehetnek:
  - a) egy nyelven belül párhuzamosan élő nevek (pl. or. *Ańńenkovo* ~ *Voskřešenskoje* ~ *Čeremhovij kľuč*);
  - b) két vagy több, azonos területen beszélt nyelvben meglévő névpárok (md. *Isa veľe* ~ or. *Novije Verhissi*);
- 2) a nevek közti kapcsolat alapján lehetnek:
  - a) olyan névpárok, névsorok, amelyek között semmiféle kapcsolat nincs (pl. or. *Brilakovo* ~ *Makarij*) (= egymástól független névváriánsok);
  - b) olyan névpárok, amelyeknek tagjai között valamilyen nyelvi kapcsolat létezik (= adaptáció, vö. 2.2.).

2.2. Az adaptáción belül a következő csoportokat lehet elkülöníteni (bővebben lásd Maticsák 1995):

a) fonetikai adaptáció: md. *Kuzim* ~ or. *Guzinci*, md. *Kliška* ~ or. *Gluš-kovo*; md. *Sajća* ~ or. *Zajćevo*, md. *Aťemar* ~ or. *Aťemar*, md. *Křtaž* ~ *Kur-taški*, md. *Pačca* ~ *Parca*, md. *Galčovka* ~ or. *Galčovka*, md. *Kačälaj* ~ or. *Kačelaj*; md. *peše* + *läj* > or. *Pišla* – csuv. *Apas* ~ or. *Abaševo*, csuv. *Arapus* ~ or. *Araboš*, csuv. *Pälapuš* ~ or. *Balabaš*, csuv. *Uslapa* ~ or. *Oslaba*; csuv. *Tusay* ~ or. *Dosajevo*, csuv. *T’emeškin Sali* ~ or. *D’emeškino*; csuv. *Al-kukassi* ~ or. *Algukassi*, csuv. *Takana* ~ or. *Tagani*; csuv. *Aršunakassi* ~ or. *Aržunakasi*, csuv. *Amašir* ~ or. *Amažir*, csuv. *Tuši* ~ or. *Tuži*;

b) morfológiai adaptáció: md. *Alkaj* > or. *Alkajevo*, md. *Anaju* > or. *Ana-jevo*, md. *Boldu* > or. *Boldovo*, md. *Kolapa* > or. *Kolopino*, md. *Kolamaz* > or. *Kolomasovo*, md. *Pšeň* > or. *Pšeňevo*, md. *Sazan* > or. *Sazonovka*, md. *Tirgak* > or. *Turdakovo*, md. *Tolku* > or. *Tolkovka*, md. *Žarav* > or. *Žuravki-no*; cser. *Dosaj* > or. *Dusajevo*, cser. *Juraš* > or. *Juraška*, cser. *Karagul* > or. *Karakul’ino*, cser. *Munaj* > or. *Munajka*; csuv. *Čemey* > or. *Čemejevo*, csuv. *Kečče* > or. *Kičkejevo*, csuv. *Nuraš* > or. *Norusovo*, csuv. *Pajmit* > or. *Bajmetovo*, csuv. *Šamät* > or. *Šumatovo*, csuv. *Tohtar* > or. *Toktarovo*; bask. *Jaktikul’* > or. *Jaktikul’evo*, bask. *Kanli* > or. *Kanlino*, bask. *Sterlibaš* > or. *Sterlibaševo*;

c) szemantikai adaptáció:

– népetimológia: *Hudolejka* (or. *hudo* ’rossz’) < md. *kudo/kud* ’ház’; *Viš-lej* (or. *više* ’magasabb’) < md. *vašo/vaša* ’csikó’;

– tükörfordítás:

1) személynévi eredetű településnevek fordítása: md. *Mokšeň Kolamaz* > or. *Mordovskoje Kolomasovo*, md. *Od Avkiman* > or. *Novoje Avkimanovo*, md. *Od Sazan* > or. *Novaja Sazonovka*, md. *Pokš Ermeženka* > or. *Bolšije R’emeženki*, md. *Tašto Čamza* > or. *Staroje Čamžino*, md. *Vir Sazan* > or. *Lesnaja Sazonovka*, md. *Viška Ičalo* > or. *Malije Ičalki* (md. *mokšeň* ’moksa’, *od* ’új’, *pokš* ’nagy’, *tašto* ’régí’, *vir* ’erdő’, *viška* ’kis’);

2) köznévi eredetű településnevek fordítása:

a) teljes tükörfordítás: md. *Lepļaj* > or. *Olhovij*, md. *Pičevele* > or. *Bar-ki*, md. *Šuvarňa* > or. *Pesčanka*, md. *Kužo* > or. *Novaja Polana*, md. *Od Ku-žeňa* > or. *Novaja Polana*;

b) részleges tükörfordítás: md. *Mokšeň Pimbur* > or. *Mordovskij Pimbur*, md. *Od Pičemorga* > or. *Novaja Pičemorga*, md. *Pakša Tavla* > or. *Napol-*

naja Tavla (md. *lepe* 'éger', *läj* 'folyó', *piče* 'fenyő', *vele* 'falú', *šugar* 'homok', *kužo* 'tisztás', *pakša* 'mező').

2.3. Az egymás mellett élő, de egymástól független névváriánsokat a Középső-Volga-vidék orosz névanyaga alapján (Gorbunov 1965: 108; Karpenko 1965: 17–18; Poszpelov 1962: 9–11; Uhmilina 1973: 290–293) a következő főbb csoportokba sorolhatjuk: a) a névváltozatok a település alapításának körülményeit tükrözik: az egyik név antroponimikus eredetű, az alapító, a tulajdonos neve alapján, a másik név pedig valamilyen későbbi fejlemény: *Abramiha* ~ *Dal'naja*, *Fjodorovka* ~ *Bukati*; b) az egyik név utalhat valamilyen foglalkozásra, szociális állapotra: *Kuz'hečiha* ~ *Novaja*, *Mokrij Majdan* ~ *Mokra*; c) az egyik név igen gyakran egyházi eredetű: *Pokrovskoje* ~ *Dvořanskij Umis*, *Uspenskoje* ~ *Savinskije*; d) az egyik név kifejezheti a település jellegét: *S'el'išči* ~ *Tagajevo*, *Usad* ~ *Jelfimovka*; e) az egyik név utalhat a környezetre: *Černořečje* ~ *Murziha*, *Nagornoje* ~ *Tolčkovo*, *Ol'hovka* ~ *Abonosimovo*.

A XX. század elejéig a kétnevűség általános jelenségnek számított, sőt sokszor egy falúnak három vagy több neve is lehetett: ezek közé tartozhatott a földbirtokos nevéből alakult településnév-forma, az egyházi név és a „népi” név, pl. *Ańnenkovo* ~ *Voskřešenskoje* ~ *Čeremhovij kľuč*. Példák három névre: *Bočkovo* ~ *Malij Rožok* ~ *Samoduřiha*; *Verh'naja Vel'etna* ~ *Volčiha* ~ *Čupalejka*; négy névre: *Novosele* ~ *Ultiš* ~ *Permjevo* ~ *Kusakino*, *Velikuša* ~ *Meliči* ~ *Kutmari* ~ *Rameń*; öt névre: *Fomkino* ~ *Ošinovij kust* ~ *Veršina Jerikli* ~ *Novaja Jerikla* ~ *Andrejevskij vrag*; *Mařino* ~ *Mařevka* ~ *Mařiental'* ~ *Rog* ~ *Zažoiha* (Nyikonov 1960: 186; 1965: 150).

Az újranevezés motivációit Nyikonov a Rjazanyi területen vizsgálta, 126 átkeresztelt településen. Ezeknek mintegy fele a „rossz hangzás” miatt vált szükségessé. A régi nevek 13%-a a nagybirtokos, a tulajdonos nevét viselte, 2%-a pedig egyházi név volt, s így 1917 után ezek átalakítására is sor került (Nyikonov 1965: 160).

Ma a hivatalos nevekben a variánsok megszűntek, az egymás mellett élő nevek közül az egyik egyeduralgódóvá lett. A variánsok alaposabb vizsgálathoz ezért célszerűnek látszik régebbi, XIX. sz. végi–XX. sz. eleji anyagot felhasználni. Ilyen jellegű vizsgálatot Uhmilina végzett a Nyizsnyij Novgorod-i kormányzóság adatainak felhasználásával. Statisztikája alapján a járásokat négy csoportra lehet osztani. A legtöbb névváltozat a Lukojanovi, Knyaginyini és Arzamaszi járásokban, azaz a kormányzóság déli részén élt, ott, ahol az orosz lakosság viszonylag későn telepedett le. Ezzel szemben az északi részen, az orosz népesség korábbi lakóhelyén található a legkevesebb variáns (Uhmilina 1973: 290).

A Penzai kormányzóság népszámlálási adatai (Ópravoqnaá kniga po Penzenókoj gubernii na 1894 god. Penza, 1894) alapján végzett vizsgálataim a következő képet mutatják:

Járás	Települések					%	
	1 név	2 név	3 név	4 név	5 név	1 név	2–5 név
Szaranszki	92	86	13	–	–	48,2	51,8
Ny.-Lomov-i	64	60	4	–	–	50,0	50,0
Penzai	83	65	16	2	–	50,0	50,0
Kerenszki	64	47	10	1	–	52,5	47,5
Moksanyi	92	63	14	2	1	53,5	46,5
Inszari	124	81	16	3	–	55,4	44,6
Csembari	96	60	14	2	–	55,8	44,2
Gorogyiscsei	132	70	13	–	1	61,1	38,9
Narovcsati	104	44	8	1	–	66,2	33,8
Kr.-szlobodszki	207	34	1	–	–	85,5	14,5

Ha ezt a táblázatot összehasonlítjuk Uhmilina Nyizsnyij Novgorod-i adataival, eltérő képet kapunk. Ott tizenegy közül mindössze három járásban haladta meg a 30%-ot a többnevű települések száma, itt viszont csak egy járásban marad a szám 30% alatt. A Nyizsnyij Novgorod-i átlag 17,32%, a penzai pedig 42,18%. Uhmilina a betelepülés idejét fogadja el a különbségek okaként, a települések korai volta és a településnevek többfajta elnevezése eszerint egymással egyenesen arányos volna. Véleményem szerint ez a Penzai kormányzóságban nem állja meg a helyét, hiszen az elsődleges betelepülések (Krasznoszlobodszki, Inszari, Gorogyiscsei járás) területén nem túlságosan magas a többnevű települések százalékos aránya. Úgy hiszem, a Penzai kormányzóságban ez az ok a nemzetiségi viszonyokban keresendő. A kevert, mordvin–oroszlakosságokon az adaptáció, a mordvin nevek eloroszosítása révén jöttek létre párhuzamos nevek (a nem hivatalos és hivatalos nevek viszonyát itt a mordvin és az orosz nevek szembeállítása determinálta). A csak elenyésző mordvin (és tatár) lakosság, illetőleg a csak oroszok által lakott területeken viszont a névváltozatokat az orosz nyelven (és névadási típusokon) belüli viszonyok határozták meg: egyházi nevek, földesurak neveiből alakult helynevek, természeti környezetre utaló nevek stb. Feltehetőleg ezzel lehet magyarázni azt, hogy a kormányzóság mordvinok által legsűrűbben lakott területein (a Krasznoszlobodszki járásban, valamint az Inszari és Gorogyiscsei járás egy részén), to-

vább a tatárok lakta Narovcsati járásban a többnevű települések viszonylag ritkábban fordulnak elő.

Irodalom

- Agejeva 1989: R. A. Ageeva, *Gidronimiá ruóokogo Óevero-Zapada kak ió-toqnik kulyturno-iótoriqeókoj informacii*. Moókva.
- Cigankin 1981: D. V. Cügankin, *Ruóoko–mordovókie mexúázükovüe kontaktü (na lekóiqeókom urovne)*. *Trudü Mordovókogo Nauqno-lóóledovatelyókogo Inótituta Ázüka, Literaturü, Iótorii i Ékonomiki* 61. Óaranók. 3–18.
- 1983: *Toponimiqeókaá óiótema mordovókih ázükov. Lekóikologióá óovremennüh mordovókih ázükov*. Óaranók. 161–173.
- Czeglédi 1982: Czeglédi, Katalin, *Contributions to the Microtoponymy of the Chuvash Republic*. *Chuvash Studies*. Budapest. 19–43.
- Gorbunov 1965: P. Á. Gorbunov, *K voproúu o toponimah Tambovókoj oblaóti. Vóeóóúznaá konferenciá po toponimike ÓÓÓR (1965 goda)*. *Tezióü dokladov i óoobwenij*. Leningrad. 106–108.
- Karpenko 1965: Ú. A. Karpenko, *Problema variantov v toponimike. Vóeóóúznaá konferenciá po toponimike ÓÓÓR (1965 goda)*. *Tezióü dokladov i óoobwenij*. Leningrad. 17–20.
- Kniezsa 1944: Kniezsa István, *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. *Településtörténeti Tanulmányok* 2. Budapest.
- Maticsák 1995: Maticsák, Sándor, *Über die russische Adaptation der mordwinischen Siedlungsnamen*. *Linguistica Uralica* 31: 251–262.
- 1996: Maticsák Sándor, *A veʎe/veʎə 'falú' utótagú településnevek a mordvinban*. *CIFU–8/V*: 257–260. Jyväskylä.
- Nyikonov 1960: V. A. Nikonov, *Iótorióá oóvoeniá Órednego Povolxyá po materialam toponimii*. *Voproúü geografii* 50: 172–194.
- 1965: *Vvedenie v toponimiku*. Moókva.
- Poszpélov 1962: E. M. Poópélov, *Toponimika i kartografiá. Voproúü geografii* 58: 7–16.
- Szerebrennyikov 1959: B. A. Óerebrennyikov, *O metodah izuqeniá toponimiqeókih nazvanij*. *Voproúü ázúkozniá 1959/6*: 36–50.
- Turkin 1988: A. I. Turkin, *Adaptaciá komi toponimov ruóókim ázükom*. *ÓFU* 24: 283–291.
- Uhmilina 1971: E. V. Uhmilina, *Variantü nazvanij naóelennüh punktov Gorykovókoj oblaóti*. *Onomaótika Povolxyá* 2: 217–220.
- 1973: *Parallelynüe nazvaniá naóelennüh punktov Gorykovókoj oblaóti*. *Onomaótika Povolxyá* 3: 287–294.
- Versinyin 1990: V. I. Versinin, *Marijóko–udmurtókie kontaktü: po dannüm toponimii Nixnego Prikamyá. Voproúü grammatiki i kontaktirovaniá ázükov*. *Ixevók*. 102–110.
- Zaicz 1989: Zaicz Gábor, *A mordvin helynévtípusok. Névtudomány és művelődéstörténet*. Zalaegerszeg. 342–345.

